

SLOVENSKO LJUDSKO PRAVDNO PRAVO*

FRANCE GORSIČ

Primerjalno pravoznanstvo uči, da je pravdno pravo v vsakem narodu najstarejše postavljeno pravo, ker se izoblikujejo pravdni običaji v postavljene norme prej ko stvarnopravna pravila, pa najsi so ta nastala zdavnaj pred onimi. Razen te starostne prednosti ima slovensko ljudsko pravdno pravo še dve daljni znamenitosti. Po svoji dolgotrajni veljavnosti in neprenehnosti prekaša raba pravdnih norm v praksi ljudskih sodišč pomembnost rabe prvobitnih norm stvarnega prava, ki so pod tujim gospostvom mnogo hitreje pominjale in zato v listinstvu zapustile le slabe sledove. Po obilici ohranjenih izročil pa nam nudi gradivo pravdopravnega značaja dovolj trdno podstat, na kateri se dajo regresivno izgraditi sklepi, kakšen je bil pravni red pri Slovencih ob času, ko so izgubili svojo državnost.

Gradivo nikakor ne govori v prid podmeni, da so izgubili Slovenci lastno pravosodje, z njim pa tudi vse svoje prvobitno pravdno pravo že kar pri priči, ko so zabredli s svojim bavariskim suverenom vred pod vladno Frankov. To krivo mnenje je nastalo zaradi tega, ker raziskovavci niso ločili vélikega državnega sodstva od ljudskega ali »nižjega« sodstva, kakor mu pravijo Nemci. Le krvno sodstvo (*causae maiores*) je bilo vladarjeva prerogativa ter je postalo sčasoma predmet decentralizacije na deželne gospode; le v tem področju je nastajalo državno in deželno pravo, zapovedano iz enega zakonodajnega središča; le takšno pravo sta mogla vladar ali deželni knez natvesti množicam kot postaviti. Nihče med nemškimi kralji pa ni hipoma presekal davnih izročil domačega (nadanjega) narodnega pravosodja na slovenskem ozemlju v področju nekrvnih pravnih učinkov in zadev, temveč je bilo nekrvno ali malo sodstvo (*causae minores*) prepuščeno drugim silnicam, na katere je vplival vladar zgolj posredno na ta način, da je državno (kronsko) zemljo podeljeval v fevd takim svojim privržencem iz plemstva, ki jim je zaupal, da se bodo obnesli kot organizatorji novega zemljiškega pravnega reda. Tezo, da je Karel Véliki zatrl sleherno slovensko narodno pravosodje, je treba nadomestiti z realnim zgodovinskim spoznanjem, da narodno sodstvo Slovencev ni propadlo takoj in nenkrat, ko so Franki zasedli njihovo ozemlje,

temveč da se je, skrženo na malo sodno pristojnost, začelo postopno preobrazati po družbenopravnem razvitku v mejah novo nastajajočih gosposčin, ki jih je podeljeval kralj po fevdnem pravu veljakom z nemškega zahoda, izredno pa tudi tistim slovenskim imenitnikom, ki so kralja prosili milosti, da smejo znanprej imeti svoje očevine kot fevde, podeljene jim zdaj znova za vdaniško službo, ki jo obetajo zvesto izpolnjevati. Novi gospodarji so uvajali na teh svojih ozemljih novo ljudsko sodstvo na ta način, da so stare domače (nadanje) sodne ustanove, ki so jih našli v novih krajih, kar najbolje skušali prilagoditi oblikam germanskih ljudskih sodišč, kakršna so obstajala v starih krajih, od koder so se preselili med Slovence in s seboj dovedli tudi večje ali manjše število svojih nemških podložnikov. Če po njihovi sodbi domače pravo ni imelo dovolj fevdnopravnih prvin v sebi, jim nihče ni branil, dodati mu zaradi boljšega jamstva tudi še nadalje take elemente. Spojitev trojnih pravnih prvin v novo zliti ljudskosodni ustanovi je preobrazila podobo stare véče, katere pristojnost se je zdaj ujemala z okolišem gosposčinskega obgradja. Te malosodske reforme si zlasti v Karantaniji ne smemo zamišljati kot delo kratkega obdobja, temveč prirodni razvitek govori sam ob sebi, isto izpričujejo pa tudi listinski dokazi, da je še mnoga stoletja po podjarmljenju krepko obstajalo narodno sodstvo prvotne véčevne oblike, sprva zelo kompaktno, kasneje čedalje bolj samoterno, kakor so pač potujočiji se domači velikaši bolj ali manj dopuščali, da se stare véče pretvoré v novo véčo take oblike, kakršno so v seseščini uvedli nemški došleci na svojih fevdih. Dobro se nam je zavedati tudi dejstva, da ljudstvo, za katero se je uvajalo novo véčevno pravdno pravo, ni bilo razdeljeno na več slojev, med katerimi bi bili »slovensko govoreči kmetje« tvorili glavni sloj, temveč da je bilo celotno slovensko ljudstvo enovit in enoplasten sloj kmetov, v katerem so se maloštevilni svobodniki čedalje bolj redčili, ne da bi postajali zametke novo nastajajočim družbenim razredom. Zgodovina Slovencev srednjega in novega veka je zgodovina kmetstva, ki je bilo edini predstavnik pokorjenega naroda na slovenskih tleh.

Slovensko ljudsko pravdno pravo ni bilo čisto germansko pravo, ki bi ga bili baje zagospodovavci vsilili s križem in mečem pod-

* Pričujoča izvajanja so vzeta iz obširnega analitičnega spisa »Gorsko pravdno pravo«, ki je še v rokopisu.

jarmljenim Slovencem po svoji neomejeni oblasti zmagovavca, temveč je v svoji osnovi prvobitno nadanje pravno pravo, katerega neprenehnost je historična realnost, saj so ga novi gospodarji le toliko povezali delno z elementi fevdnega prava, delno pa z elementi germanskega ljudskega prava, kolikor je bilo to potrebno, da bi si zajamčili podoben pravni položaj samodržcev, kakršen je bil pravni položaj vladarja, ki jih je bil investiral v podeljeni fevd. Čisto ločeno od državne ureditve je nastajalo to ljudsko pravo (die niedere Volksgerichtsbarkeit) v mirnem družbenem razvitku brez ukrepov osrednjih oblasti takó, da so se mestoma mogla držati stara narodna sodišča vse dotlej, dokler niso bili domači velikaši do kraja fevdalizirani. Kakor povsod v Srednji Evropi, se je tudi med Karantanci novo ljudsko sodstvo bolj razmahovalo, bolj ko se je več in več svobodnih kmetov vdajalo zaščiti cerkvenih in svetnih gosposčin, ker jim iz gospodarskih in družbenih razlogov ni bilo več mogoče biti brez zaščite mogočnikov. Tudi kmetje, ki so se odrekli svobode, so svoje stare očevine zdaj »prejemali iz rok« gospoda ali njegovega za to pooblaščenega organa v dedni zakup, gubeč s svobodnim stanom hkrati svojo podsnodnost pri ogradnem sodišču kot forumom svobodnih ljudi.

Tudi na Slovencih se je uresničil primer, ki je znan še iz sužnjeposestniške zgodovinske dobe, da so ustanove prvobitnega prava pod tujo vlado prisiljene umakniti se prej ali slej iz novega političnega življenja, da bi se nato še dolgo obdržale v ljudskem sodstvu podjarmljenih množic, v našem primeru v kmetskem sodstvu večevne oblike, ki mu slovensko oznamenilo ni samo dalje ostalo, pač pa si je kot »Wötschengericht« celó izvojevalo sprejem v imenoslovje nemške gospode, pač v dokaz, da ga gospoda ni prinesla s seboj iz tujine. Prenavljanje več se je odigravalo brez spopada s plemiškim redom, ker so se došleci čutili v novem kraju prisiljene spoštovati ljudsko pravosodje, ko pa so tako krvavo potrebovali vseh delovnih sil pokorjenega ljudstva, če so sploh hoteli računati na uspešno gospodarjenje v novem okolju in na dosego blaginje, katero so jim njihovi fevdi obetali. Na tej osnovi temelji kmetsko vdajno razmerje na pol fevdnega značaja, ki ga tako jasno karakterizira ona patriarhalnost, izvirajoča iz verske resnice bratoljubja. Podmena o suženjskem zatiranju kmetiča od prvega začetka, ko je bil »vko- van« v nemški pravni red, je popolnoma nerealna pripoved za večji del srednjega veka vse do druge polovice XV. stoletja. Slo-

venski kmetič je tudi pod nemško vlado dolga stoletja živel mirno in zadovoljno v tisti očaški patriarhalnosti, ki jo je ukazovala srednjevečna zavestna aksioma ljubezni in poštenosti (Treu und Glauben).

Ko je začel graščak izmozgavati svoje kmetiče, da bi z odiranjem dosegel sredstva, ki so mu postala potrebna za podraženi, a tudi povečani standard življenja, kakršnega je od njega terjalo denarno gospodarstvo, se tudi pri Slovencih brž pojavijo kmečke vstaje. Kmetič je zgrabil za orožje, da bi se, ker mu ni hotel nihče pomagati, sam rešil iz obupnega stanja, v katero je brez lastne krivde zabredel. Dialektična povezava vzrokov in učinkov teh vstaj podložnih kmetov skozi dve stoletji, a sama ob sebi tudi že kmetska parola Stara pravda, ki se v nemškem prevodu pogostokrat glasi »Vertrag, Vertrag«, zlasti pa legenda o koroškem kralju Matjažu iz XV. stoletja in mučiteljsko-kronanje »kralja« Gubca, vodje upora iz leta 1573, osvetljujejo vse te upore slovenskega človeka zoper gosposko oblast, ki mu je bila natvezena, kot revolucionarne pokrete, ki so bili na to namerjeni, da bi se krivično zapovedani pravdni red nasilno odpravil in spet nadomestil s starim patriarhalnim pravdnim redom, ki mu je bil obstanek njega dni zavarovan z ljudskim sodstvom večevne oblike. Poraza kmečkega orožja v letih 1515/16 in 1573 sta nujno povzročila in pospešila razsulo kmetskega večevnega sodstva. Propadanje več se je začelo že kar po prvem porazu leta 1516 tako naglo, da so zgodovinarji pripisovali nekaj časa preminek kmetskih več državnemu nasilju kralja Ferdinanda I., preden se ni do kraja dognalo, da je bila v gosposčinah, ki so imele pravo krvnega sodstva, nižja sodna oblast prenesena od grajskih in županskih več na patrimonialna ali gosposčinska sodišča le s postopnimi akcijami zemljiških gospodov samih, torej v istem okolju, le na obraten način, kakor se je bilo to ljudsko sodstvo začelo. Ni li že samo to dejstvo dovolj močan dokazni moment za nevzdržljivost teze, da je bila v odpravo več vmešana osrednja državna oblast?

Razsulo večevnega sodstva spričo istočasne vzpona právdanskega sodstva nas živo spominja dialektičnega zakona o borbi polarno nasprotnih silnic, ki razgibavajo razvojni proces. Doklej sega postanek právdanskega sodstva Slovencev nazaj v starino, je zdaj še nerešeno vprašanje, ki nam za njegovo povoljno rešitev še manjka raziskav, toda listinsko je dognano, da so obstajale pod imenom placita gorske pravde v obdobju XII. in XIII. stoletja, ko se je vinogradstvo

Srednjega Štajerja, opustošeno od pobežlih Madžarov, rekoloniziralo v velikem slogu z naseljevanjem slovenskih kmetičev s Koroškega. To je hkrati čas, ko je gorščina predmejaške dobe, zvana pragorščina, ki jo je upravljal gorski odbor, znan pod imenom gorniki mn., začela prehajati v novoveško sogorščino z gornikom (gorškom) edn. kot organom gorskega gospoda na čelu, se pravi, v gorščino kasnega tipa, ki jo je Ferdinand I. legaliziral v Gorskih bukvah iz leta 1545.

Preden odgovorimo na vprašanje, kaj je bilo pravi vzrok viličenja (bifurkacije) slovenskega ljudskega sodstva, moramo predhodno ugotoviti, da sta se kmetijski ljudski sodišči obeh oblik, i večja i pravda, popolnoma spodobljali drugo na drugo. Oblast sojenja jima je obema izviralala iz pooblaščenja zemljiškega kot sodnega gospoda, opravljala pa se je istolično preko dveh tipiziranih pravdopravnih ustanov, izmed katerih je bil nemškopravni plenum ali thing (Ding) pristojen za razpravljanje zadev skupnosti, slovenskopravna porota dvanajstih sodovcev iz ljudstva pa za obravnavanje ostalih pravnih zadev. Ista podstat in osnutek govorita za verjetnost podmene, da se je gorska pravda izcimila iz večje sekundarno kot posebna zvrst kmetijskega ljudskega sodstva.

Glavni vzrok, da je zemljiška gospoda pisano gledala sestanke kmetijskih več že konec srednjega veka, je bil v tem, da so plenumi kmetijskih več postali pravo leglo kmečke upornosti, saj ga ni bilo bolj aktualnega razpravnega predmeta za zbrane kmetiče od zahteve, naj se že vendar spet vzpostavi stari pravni red, ki ga samovoljno vse bolj in bolj odpravljajo. Da bi preprečili zborovanja kmetov, so nekateri zemljiški gospodje začeli klicati na letne sodne dneve samo župane svojega obgradja. Tako je postala županska večja s svojim zborom županov kot predstavnikov podložnega kmetstva tista prehodna oblika grajske večje, ki je vedla k tretjemu in končnemu liku, k tako imenovani kvatrni večji, ki sploh ni imela nobenega zbora več, temveč le še poroto, katero so tvorili odrejeni predsednik kot sodnik in dvanajsterica sodovcev kot miza prisodnikov (Bey-sitzertafel, assessorium). V tej končni obliki se je večja obdržala ponekod še mnogo desetletij zlasti v ljudomilih samostanskih gosposčinah. Tu in tam je celo znova oživila preko gorskih pravnih (poferdinandska večja). Značilna za vse tri oblike več, ne izvzemši niti poferdinandske, je prvič to, da je imel podložni kmet pri večji svojo redno občno podsočnost, drugič to, da je bila večja krajevno pristojna za ves okoliš gosposčinskega ob-

gradja, in naposled to, da je bila stvarno pristojna za razsojo vseh pravnih zadev, ki niso bile izrečno pridržane razsoji zemljiškega gospoda samega oziroma o kasnejšem času, toda še v srednjem veku, kakšnemu posebnemu izključnemu ljudskemu sodišču (gorski pravdi, polharski pravdi, nepristranskemu sodišču ipd.).

Značilna vrsta pravdanskega sodnega sestava je gorska pravda, ki ni bila zapisana propasti večevnega sodnega sestava, temveč ji je bilo usojeno, da se bo v novem veku šele prav razvila v glavno ustanovo posebnega rednega kmetijskega sodstva. Na gorski pravdi bi se bil lahko do kraja obnesel dialektični princip negacije, če bi bilo kmetom uspelo, priboriti ji tudi še gorji navedene prerogative občnega rednega kmetijskega sodišča. Razmah gorske pravde izvira iz gospodarsko-družbene osnove gorske organizacije, ki je kot gorska skupnost podložnih vinogradarjev dobila ime sogorščina. Dasi so tvorili tudi to takó imenovano gorščino mlajše oblike zgolj podložni kmetje, ki so imeli vinograde v gosposčinski gorji, vendar je način obdelovanja v gorskem kmetijstvu kategorično terjal, da izvzame lastnik gore to skupnost sogornikov kot posebno enoto iz svoje gosposke oblasti, ker se pri obdelavi gore v grajski režiji nikoli ne bi mogel znesti, da bo težko vinogradsko delo pravočasno in tako storjeno, da bo dalo dober gospodarski uspeh. Gospodarskemu imperativu so se uklonile najprej samostanske, za njimi druge cerkvene, naposled pa tudi svetne gosposčine, čeprav se je izvzetje gorske podložniške organizacije iz gorskega imperija upiralo duhu časa, v katerem je priganjalo plemstvo k zatoru slehernega kmetijskega ljudskega sodstva. Skratka, gorske skupnosti podložnih kmetov so še dosti neokrnjene ohranile pravice svoje stare nadalje organizacije, gorski gospodje pa so se zadovoljili tudi še ves novi vek s tem, da so delno sami osebno, delno po pooblaščenih delegatih, vodili kot predsedniki plenuma in porote na gorskih pravnih dnevih, ki so se opravljali na običajnih krajih ob običajnem času, kakor se je glasilo prastaro izročilo. Šele pod kraj XVIII. stoletja je uspelo organom gorskih gosposčin, da so s pozivom na jožefinske reskripte in ob potuhi gorskih gospodov prisvojili sebi prerogative gorskega sojenja.

Stoji, da je na prelomnici srednjega in novega veka velikanski gospodarski uspeh kletarstva v samostanskih gosposčinah prepričal vse lastnike gora na Srednjem in Spodnjem Štajerskem, da je obstanek gor-

skih skupnosti podložnih kmetov neogibno potreben, ker se gorska zemlja nikakor ne more s pridom uživati, če je organsko tesno povezana z drugim graščinskim kmetijstvom, temveč le tako, da se upravlja ločeno od graščinskega režima po svojih posebnih pravilih. S tem da je bil obstanek kmečke gorske skupnosti tudi zanaprej zagotovljen, je bila hkrati ustvarjena možnost, da se gorska pravda kot posebno kmetijsko ljudsko sodišče ohrani z obema svojima pravdopravnima ustanovama vred, tako s plenumom vseh sogornikov, kakor tudi s poroto tradicionalnih dvanajstih sodovcev, tvorečih tako imenovano prisedniško mizo. Trije momenti so, ki označujejo to gorsko pravdo in jo hkrati ločijo od večje katerega koli tipa: prvič, da je imel podložni kmet pri gorski pravdi svojo izključno posebno podsodnost v gorskih zadevah, kar je po odpravi več pomenilo izvezetje iz stvarne pristojnosti gosposčinskega (patrimonialnega) sodstva; drugič, da je bila gorska pravda krajevno pristojna za okoliš svoje gore v gosposčini; naposled, da je bila gorski pravdi podeljena stvarna pristojnost za razsojo vseh pravnih stvari, ki so zadevale goro (gorščino).

Doba prvega razmaha gorske pravde kot posebnega rednega kmetijskega ljudskega sodišča prve stopnje sta bili XIII. in XIV. stoletje. To je bil čas, ko se je zelo izrazito pojavila ustanova mejaštva na Štajerskem, od koder je kmalu, dasi manj izrazito, prešla na Kranjsko. V obeh teh dveh glavnih pokrajinah slovenskega ozemlja, v katerih so gajili trto po metodi kóljenja, je bila organizacija gorskih skupnosti v njih novejši obliki tako imenovanih sogorščin do kraja izvedena še pred koncem XIV. stoletja. Okoliščina, da je krenil razvoj po družbeni liniji v raznih gosposčinah po svojih posebnih poteh, je že kar v začetku povzročila neenoten razvitek gorskega pravnega prava. Ko so začeli gorski gospodje na Štajerskem izdajati posebne pravilnike za vsako svojo goro, se je pravna neenotnost sčasoma izrodila v pravno razcepljenost. V prvi polovici XVI. stoletja, ko je prišlo do skupne zakonodajne akcije štajerskih deželnih stanov prelatov, gospode in plemstva, se je gorsko pravdo pravo odlikovalo že s tako partikularno pestrostjo pravnih običajev, da je bil klic po izenačenju teh predpisov vseobči. Pustimo vnmear, ali se je to pravo nekaj res oslanjalo na neke Gorske bukve, izdane že več stoletij poprej, gotovo je vendarle, da je bil ta izvor prava ob času Ferdinandove kodifikacije že popolnoma zabrisan in celo pozabljen, živa pa je bila zavest, da izvirajo

pravdne norme štajerskih gora iz starih pogodb, ki so jih bile gorske skupnosti v starini sklepale s svojimi gosposčinami. Želja štajerskih stanov je bila, da se enakomerno uredi pravni odnošaj gorskega mejaša zlasti glede pravice dedovanja in dolžnosti plačevanja davščin in pristojbin, da se končno utrdi, katere dolžnosti zadevajo zgolj sogornike, katere pa sogornike in mejaše, ter da se v trdne in kontrole sposobne meje vklene tisti nevarni duh kmečke upornosti, ki se je še vesil nad hrami in zidanicami štajerskih gora, odkar so bila prevratna gibanja kmetičev s krvjo zatrta.

Poslej je večevno kmetijsko sodstvo le še bedno životarilo vštric bujno se razcvetajočega pravnanskega sodstva. Kolikor je to priskočilo onemu na pomoč in ga skušalo oživiti, gre za problem, ki sodi v raziskavo večevnega pravnega prava. Omenimo samo to, da so se sčasoma opravljali gorski pravni dnevi hkrati kot kvatrne večje, da so jim včasih predsedovali sodniki, ki se imenujejo kvatrni sodniki (Quatemberrichter) ter da se je pripetilo celó to, da je tožil gornik kmeta zavoljo razžaljenja gorskih sodovcev kar na kvatrni veči. Pravnanski postopek je dominiral tudi v večevnem pravosodju ter zbujal vtis, ko da se zlivata ljudski sodišči obeh vrst drugo v drugo. Vse to je bilo mogoče samo zato, ker sta bili v gosposčinah z lastno krvno oblastjo tako kvatrna večja kot tudi gorska pravda ustanovi istega gosposčinskega oblastvenega pristojstva, torej ustanovi brez lastne avtonomnosti bodisi sodne bodisi politične.

Vštric gorske pravde se je ponekod izobrazil še stranski lik pravnanskega sodstva, ki ga označujemo s terminom polharska pravda. Dobra izkustva z gorsko pravdo kot posebnim ljudskim sodiščem podložnih vinogradarjev so navedla nekatere gosposčine, ki so imele obširne hrastove in bukovne gozdove (Kostanjevica, Pleterje, Žužemberk, Soteska, Kočevje), da so iz fiskalnopoličnih razlogov izvzele iz svojega zemljiškosposkega imperija tudi družbe svojih polharskih zakupnikov, ki so gosposčini dajali lovarino v naravi (polšetino) ali pa v denarju (polharino). Polharske zadeve so se obravnavale včasih kar na kvatrni veči (Kostanjevica), včasih pa na posebnem polharskem pravnem dnevu (Pleterje), zmerom in povsodi pa po gorskem pravnem pravu, ki mu je bila po polharsčinah priznana vloga matičnega prava. Polharskim lovskim skupnostim, ki bi jih mogli imenovati polharsčine, ne pritiče v pravnanskem sodstvu isti pomen kakor gorskim skupnostim ne le zato, ker so izpri-

čane le za sorazmerno malo ozemlje Dolenjske, pač pa v glavnem zato, ker se glede gospodarske važnosti polharščine nikakor ne morejo meriti s sogorščinami.

Nepriistransko sodišče (unparteiisch Geding) prvotno ni bilo ljudsko sodišče, marveč iz germanskega prava prevzeto razsodišče, ki so ga kdaj pa kdaj ad hoc sestavili, da razsodi konkreten pravni spor. Obstajalo je iz nepriistranskega sodnika in dodeljene mu mize prisednikov, katerih število ni bilo stalno, vendar pa se je večinoma gibal pod maksimalnim številom 12. Gradivo, ki je dosihdob znano, dovoljuje sklep, da je bilo večvno sodstvo večja domena nepriistranskega pravosodja ko pravdansko sodstvo. Podoba je, da je bilo nepriistransko sojenje v gorskih gospoščinah omejeno le na tiste gore, ki so imele mejaše, a to so bile le bolj gore, ki niso bile preveč oddaljene od sedeža gosposčin. V dalje odleglih in zakotnih gorščinah se nepriistranski sodniki domala nikoli ne omenjajo. Tamkaj ni bilo pravnih strank, ki niso pripadale članstvu gorske skupnosti. Seveda če je bil tožen ugleden vnanjik mejaš ali celo sam gorski gospod, se je moralo sestaviti nepriistransko sodišče. Lahko se reče, da je bilo nepriistransko pravosodje koncesija stanovsko privilegiranim pravnim strankam. V gorskem pravnem pravu, najsi bo kodificirano ali le običajno pravo, nikjer ne prihaja do izraza neka prednost stanov, a znan je primer iz judikature, ko nepriistransko sodišče sploh ni upoštevalo razloga, da gre plemiču prednost pred neplemičem, čeprav je tožnik izrečno poudarjal, da ima po deželnem običaju prednost plemič, kadar gre za utezno pravo (ius retractus). Gotovo je, da skupnostim sogornikov nepriistransko pravosodje ni bilo ljubo, saj so gorski gospodje skušali odtezati gorskim pravdam celo take nemejaške pravne spore, ki so se jim iz katerega koli vzroka zdeli posebno važni, a zlasti tiste, do katerih izida jim je bilo mnogo zato, ker je bila od njega odvisna neka njihova lastna korist. V borbi, ki je nastala zavoljo takih izjem ponekod med gorskim gospodom in posameznimi sogorščinami, so se včasih polastili ustanove nepriistranskega sodišča sodovci gore kot starešinstvo in organ gorske pravde, tako da je ostalo nepriistranskemu sodišču golo ime, medtem ko je bila ustanova preoblikovana v navadno gorsko poroto z istimi 12 prisedniki, včasih še s posebnim ad hoc delegiranim, včasih pa že z istim sodnikom, ki je vodil gorski pravni dan. Postopek se je od gorskega pravnega postopka razlikoval samo v tem, da so pravnice stranke posebno vabili na to »nepriistransko sojenje«.

Tako se je izredna gorska pravda stopila z nepriistranskim sodiščem v eno ustanovo, saj je bil le način sestave različen, vse drugo pa je bilo isto. Zdaj se je dogodilo kdaj tudi to, da je na rednem gorskem pravnem dnevu razsodil kak mejaški pravni spor ad hoc delegirani sodnik kot nepriistranski sodnik, nato pa je predsedstvo spet prevzel redni gorski sodnik, da bi ob sodelovanju istih 12 prisednikov razsodil še vse druge pravne spore. Tako preobrazeno nepriistransko sodišče sodi v red kmetijskih ljudskih sodišč, ker je istovetno z izredno ali celo z redno gorsko pravdo. Tuja pravna ustanova je postala po preobrazbi ustanova običajnega ljudskega pravnega prava.

V sodnoorganizacijskem pogledu sta ljudskemu sodstvu bistveno lastna samo dva znaka: da je sojenje zaupano poroti, sestoječi iz sodnika in prisedniške mize ljudskih sodovcev, ter da izvaja ta porota zaupano ji sodno oblast v imenu sodnega gospoda kot nosivca nekrvne sodne oblasti v gosposčini. Ta dva bistvena znaka sta odločilna za vsa kmetijska ljudska sodišča na slovenskem ozemlju. Vsi drugi znaki, ki se navajajo v definicijah posameznih zvrsti ljudskih sodišč kot dozdevni, za značaj ljudskega pravosodja bistveni znaki, sodijo med znake pravdopravnega, ne pa organizacijskega značaja, takó zlasti vprašanje, ali se je opravljal sojenje tudi v plenumu članov oziroma skupnosti. Enako so pravdopravnega pomena vsi oni v našem knjištvu za bistvo ljudskega pravosodja oglašeni znaki, da se je pravni dan po stari navadi opravljal na običajnem kraju in ob običajnem času, o čemer govori tudi člen 1 Gorskih bukev. Zakonito sodišče (echtes Ding) ni ime ljudskemu sodišču kot organizirani ustanovi, marveč je le ime njegovemu zakonito izvedenemu pravnemu dnevu, se pravi zasedanju ali naroku.

Red postopanja na ustnih razpravah prve stopnje je bil v praksi vseh gori navedenih ljudskih sodišč zelo podoben. Na edinem naroku je sledil ustni tožbi usten odgovor, nato je bilo dokazovanje, dokazovanju pa je neposredno sledil završek v obliki poravnave ali pa soglasne odločbe, ki ni bila zmeraj meritorna sodba, temveč dostikrat le začasna vmesna sodba, često v pogojni obliki. Podobnost je bila še večja, ker so se pozivali sodniki v svojih sodbah in vmesnih sodbah na člene Gorskih bukev tudi v primerih, kadar niso razsojali o pravnem sporu, ki se je nanašal na goro (gorščino). Gorske bukve so pač bile edino postavljeno pravo ljudskih sodišč. Ta pojav je bil vzrok, da je bila v našem knjištvu postavljena teza o enotnosti ce-

lotnega pravnega prava ljudskih sodišč na Slovenskem, češ, vsa kmetska ljudska sodišča so se ravnala zgolj po predpisih, kakor so bili kodificirani v Gorskih bukvah iz l. 1543.

Toda dejansko je naravnost nezatno število pravnopisnih predpisov, ki so bili sprejeti v Gorske bukve. Kodifikatorji so prepustili vprav nepregledno dolgo vrsto pravnopisnih vprašanj zgolj sodni praksi ter teh problemov niso v besedilu gorskih členov niti omenili. Pravdno pravo vinskih gora je temeljilo tudi po izvršeni kodifikaciji po veliki večini na izročilih običajnega prava, kakor je to bilo še prej, ko je bilo prišlo do uzakonitve gorskih členov. Ustna izročila se odsvitajo iz zapisnikov, ki so nam ohranjeni v sodnih knjigah gorskih gosposčin. Kolikor se ujemajo z ustnimi izročili, vsebujejo gorski členi uzakonjeno običajno pravdno pravo, kolikor so pa ustnim izročilom nasprotni, gre za novosti, ki jih je zakonodajavec natvezel gorskim skupnostim na škodo starih pravic in svoboščin. Gorske skupnosti se takim novotarijam niso uklonile kar povsod in vselej. Zapisniki sodnih knjig govore mnogokrat o tem, da so gorske skupnosti vztrajale pri zahtevi, naj se ohrani stari pravni običaj kljub protivnemu določilu v Gorskih bukvah. Prizadevanje gorskih pravnih ima včasih videz, ko da je kak nov gorski člen dejansko zatrpel derogacijo po sodni praksi, brž ko se je pravno vprašanje pojavilo pred ljudskimi sodniki. Stvarno pa le postavljena norma ni dobila veljave v sodni praksi, ker bi derogirala pravni običaj, od katerega ni hotelo popustiti ljudstvo niti za las. Zavaljo takih neuspelih postavljenih norm kodifikatorji Gorskih bukev niso dosegli tiste enotnosti v gorskem pravnem pravu, ki so jo bili zamislili. Vzrok je v tem, da so se ognili dolžnosti, urediti problem v celoti, zadovoljujoč se le z vrzelastim delnim urejevanjem nekaterih posameznih zastavkov brez medsebojne sistematične povezave.

Za duha, ki preveva vse staro gorsko pravdno pravo, je značilna patriarhalnost, ki temelji na zavestnem načelu poštenja in ljubezni. Kakor vobče vse družbene organizacije srednjega veka, tako izvira tudi gorska skupnost iz moralne osnove bratske edinstva vseh ljudi na zemlji. Medsebojna poštenost in ljubezen sta izražena v dvostrani patriarhalni zavesti, namreč v zavesti gorskega gospoda, da je dolžan nuditi podložnemu vinogradarju vso svojo pravno zaščito ter v zavesti kmetiča vinogradarja, da je po močnem gospodu zavarovan zoper krivice, ki mu prete od zunaj. Patriarhalnost podeljuje vsem ustanovam gorskega prava značaj blage

pravičnosti, ki se v terminologiji gorskega prava nazivlje — tako pravi Andrej Recelj — spodobščina. Gorsko pravo je *ius aequum*, die Billigkeit, blagopravnost, v nasprotju k Občnemu pravu, das Gemeine Recht, ki je *ius strictum*. Te prizanesljive pravice ni deležen le član gorske skupnosti, kadar je tožen ali kadar toži, pač pa se po načelih blagopravja postopa z vsakomer, kdor ima zemljo v gori ali kak pravni opravek le-tam. Od tod izhaja tista široka splošnost pravila, ki govori »o vseh rečeh, ki zadevajo goro (gorsčino).«

Na prelomnici srednjega in novega veka se jame načelo patriarhalnosti močno krhati. Čedalje bolj se umika jačjemu nasprotniku: fiskalizmu. S tem izrazom označujemo fiskalno politiko zemljiške gospode, ki se je izrodila v izkoriščevanje ljudstva brez ozira na racionalni namen kapitalistične zemljiške lastnine in na gospodarske nasledke prizadetih posameznikov, v nekakšno izkoriščevanje zaradi izkoriščevanja samega, samo da bi se dosegel kar najbolj dovoljen denarni uspeh grajske blagajne. V gosposčinah zgodnjega novega veka dobiva ta neizprosni sovražnik patriarhalnega blagozakonja čedalje večjo premoč, ker se kmetiči ne smatrajo več za člane nekih gospodarsko-družbenih enot, ustanovljenih zaradi izpolnitve skupnih nalog in ciljev, temveč le še za podvržene, nesvobodne, brezpravne davkoplačevalce. Sleherni ljudsko sodišče, ki še posluje v obgradju gosposčine, ni organ zaščite ljudskih pravic, temveč zgolj še vir gosposčinskih dohodkov, ki se plačujejo v obliki pristojbin za sodna opravila ter v obliki glob, kazni in zaplemb. Bolj ko se draže pogoji življenja sredi denarnega gospodarstva, bolj trdi gospoda, da davščina ni izdatek zaradi lastne koristi ali odkupnina v lastni prid, temveč zgolj tribut gosposki, ki je od boga postavljena. Res je, da v to ideologijo posedujočih ne sodijo gorske skupnosti in njih stara izročila, toda fiskalizem trpi tudi nje le, ker donašajo gospodi zdaleč večje finančne koristi, ko pa eksploatacija vinskih gora v lastni režiji, in to ne le večje dohodke v pristojbinah, globah, kaznih in zapadih, temveč tudi v brezprimerno večji gorni bodisi v naravi, bodisi v denarju. Če poprej nismo mogli doumeti uganke, zakaj so se kljub nenaklonjenosti gospode proti združevanju podložnikov našle vendarle take gosposčine, ki so za ceno izvzetja lovecev na polhe iz gosposke oblasti uvedle polharščine in polharska sodišča, je zdaj rešitev jasna in se glasi, da bi na ta najbolj izdatni način izkoristile svoj poljši lovski regal.